

Mühüm Ornitoloji Ərazilər

Dünyada MOƏ haqqında ideya ilk dəfə Birdlife International təşkilatı tərəfindən irəli sürülmüşdür. Birdlife International - quşların və onların yaşayış yerlərinin, eləcə də biomüxtəlifliyinin qorunması sahəsində fəaliyyət göstərən təşkilatların (100-dən çox ölkədə təmsil olunan) birliyidir. Bu birliyin əsas strateji məqsədlərindən biri də dünya üzrə Mühüm Ornitoloji Ərazilərin (MOƏ) ayrılması və mühafizəsindən ibarətdir.

Birdlife International MOƏ üzrə konsepsiyasını 1980-ci ilin ortalarından inkişaf etdirir. 1989-cu və 2000-ci illərdə Avropada Mühüm Ornitoloji Ərazilər, 1994-cü ildə Yaxın Şərqdə Mühüm Ornitoloji Ərazilər nəşr etdirilmiş, həmçinin bir neçə Avropa dövləti üçün MOƏ siyahıları buraxılmışdır. Afrika, Amerika və qismən də Asiyada MOƏ-lər üzrə projektlərin həyata keçirilməsi prosesi davam edir, Pasifika və Qərbi Sibir üçün projektlər də planlaşdırılır.

MOƏ proqramı çərçivəsində quşların mühafizəsi üçün zəruri olan, beynəlxalq əhəmiyyət kəsb edən ərazilərin inventarizasiyasının həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur. Belə ərazilər aşağıda verilən 4 standart qlobal kriterilərdən istifadə olunmaqla müəyyən edilir:

	Kateqoriya	Kriteri
Qlobal	A1. Qlobal Təhlükədə olan növlər	Ərazidə daim çoxlu sayda qlobal təhlükədə olan növlər mövcuddur.
	A2 Məhdud yayılma ərazisinə (areala) malik olan növlər	Ərazi məhdud yayılma ərazisinə malik olan növlərin çoxlu sayda yayıldığı yer kimi məlumdur və ya ehtimal olunur. Bu növlərin yayıldığı ərazi quşlar üçün endemik ərazi (Endemic Bird Area - EBA) və yaxud ikinci ərazi (Secondary Area - SA) kimi müəyyən olunur.
	A3. Biom –məhdud növlər	Ərazi çoxalmasa qismən və ya tamamilə hər şansı bir biomla məhdudlanan növlərin çoxlu miqdarda yayıldığı ərazi kimi məlumdur və ya ehtimal olunur.
	A4. Toplantı	(i) Ərazi daim $\geq 1\%$ toplantı əmələ gətirən su quşlarının biocoğrafi populyasiyasına malik ərazi kimi məlumdur və ya qəbul olunur. (ii) Ərazi daim $\geq 1\%$ toplantı əmələ gətirən dəniz və ya quru populyasiyasına malik ərazi kimi məlumdur və ya qəbul olunur. (iii) Ərazi daim $\geq 20\ 000$ suda üzən quşların və ya $\geq 10\ 000$ cüt dəniz quşlarının bir və ya daha artıq növlərini əhatə edən ərazi kimi məlumdur və ya qəbul olunur. (iv) Ərazi daim ən azı 20 000 leylək (Ciconiidae), yırtıcı quşlar (Accipitriformes & Falconiformes) və ya durnaların (Cruidae) payız və ya yaz miqrasiyası dövründə keçib getdiyi «dar boğaz» kimi məlumdur və ya qəbul olunur.

Avropa hüduqlarında Avropa əhəmiyyətli məntəqələrin identifikasiyası üçün 3 əlavə kriterinin istifadəsi vacibdir. Bu kriterilər məhz quşların ən əsas və çox ciddi təzyiqlə məruz qalan yaşayış yerlərinin reprezentativ ərazilərini seçmək üçün yaradılmışdır. Quşlar biomüxtəlifliyin ümumi vəziyyətini xarakterizə edən əsas göstərici- indikator rolunu oynayır. Ona görə də əksər MOƏ-lər digər heyvanlar və bitkilər üçün də eyni zamanda vacib hesab olunur.

Quşların əksər növləri (eləcə də digər heyvan və bitkilərin) mühüm ərazilərin mühafizə nəticəsində: rəsmi mühafizə olunan ərazilərin (milli park və qoruqlar) və ya təbiətdən davamlı istifadənin stimullaşdırılması yolu ilə effektiv qoruna bilər. MOƏ proqramının

məqsədi - dünyanın bütün regionlarında mühüm əraziləri müəyyən etməkdən və mühafizəsini stimullaşdırmaqdan ibarətdir.

MOƏ üzrə Azərbaycan layihəsinin məqsədi.

Azərbaycan zəngin biomüxtəlifliyə malik ölkə olmaqla yanaşı, həmçinin siyasi və iqtisadi cəhətdən inkişaf edən Respublikadır. Bu isə ətraf mühitə təsiri artırır. Biomüxtəliflik, əsasən dəyişən landşaftlarla, alp hündür dağlardan çöllərə, yarımşəhra arid zonalara qədər olan dəyişikliklərlə əlaqədardır.

Ölkə ərazisində quşlar üçün böyük əhəmiyyət kəsb edən əsas məntəqələr müəyyənləşdirilmişdir. Bu ərazilər global təhlükədə olan və yox olmaq təhlükəsində olan növlərin (qıvrımlələk qutan, kiçik qarabatdaq, çökükburun cüllüt, göydimdik, ağqaş qaz və s.) çoxalma yerləri olduğu üçün böyük əhəmiyyət kəsb edirlər. Həmin ərazilər eyni zamanda Qafqazdan başqa dünyanın başqa heç bir yerində rast gəlinməyən növlərin, məsələn, Qafqaz tetrası və ya Qafqaz - kölgəlik yarpaqgüdəni - Qafqaz endemiklərinin də yayılma ərazisi hesab olunurlar. Avrasiya - Afrika miqrasiya yollarının hüdudlarında yerləşən Azərbaycan Avrasiya quşlarının biomüxtəlifliyinin mühafizəsində əsas rol oynayır.

MOƏ-nin konsepsiyası Azərbaycanda olan böyük miqdarda müxtəlif quşların yayıldığı daha vacib arealların identifikasiyası üçün bir növ effektiv müasir alətdir. Bu məlumatlar əsasən artıq mühafizə olunan və həmin yerdə aparılan tədqiqatlardan əldə olunmuşdur. Mövcud metod Avropa və digər ölkələrdə tətbiq edilir. Müəyyən edilmiş və daim öyrənilən MOƏ üçün mütləq təbiəti mühafizə tədbirləri görülməlidir. Bu təhlükədə olan arealların mühafizəsi üçün vacibdir.

Mövcud potensial MOƏ-lərin siyahısı 1993-cü ildə xarici ekspertlər tərəfindən tərtib olunmuşdur. Bu birinci siyahı, MOƏ konsepsiyasının Azərbaycan üçün nə qədər vacib olduğunu sübut edir. Amma bu siyahı kifayət qədər tam olmadığından daim yeni məlumatların və tədqiqatların aparılması vacibdir. Beləliklə, indiki MOƏ-nin proqramı *Azərbaycanda* aşağıdakı nəticələri əldə etmək üçün təqdim olunur:

- a) potensial mühafizə olunan ərazilərin biomüxtəlifliyinin qiymətləndirilməsi üçün yeni informasiyaların alınmasının təmin edilməsi;
- b) dövlət və qeyri-dövlət strukturlarının köməyi ilə praktiki (təcrübə) monitorinqlərinin həyata keçirilməsi;
- v) dövlət və qeyri-dövlət təşkilatları tərəfindən bu ərazilərin qorunması üçün təbiəti mühafizə tədbirləri yollarının axtarılıb tapılması;
- q) ornitoloji məlumatların toplanmasında ölkənin daxili imkanlarının inkişaf etdirilməsi və MOƏ üzrə monitorinqin keçirilməsi və onun identifikasiyası.

«*Biom*» dedikdə, müəyyən tip landşaftın-iqlim qurşağının bitki və heyvanlar aləminin cəmi nəzərdə tutulur.

Azərbaycanın biomları:

- Avropa enliyarpaqlı meşələri
- Avrasiya çölü və yarımşəhrası
- Avrasiya yüksək dağ qurşağı (Alp dağları)
- Aralıq dənizi biomu (quraqlığa davamlı kolluqlar və seyrək meşəliklər)

Dünya Üzrə Təhlükədə Olan Növlər və onların mühafizə statusu:

- 1 Qıvrımlələk qutan – *Pelicanus crispus* VU
- 2 Ağqaş qaz - *Anser erythropus* VU
- 3 Qırmızıdöş qaz - *Branta ruficollis* VU
- 4 Mərmər cürə - *Marmaronetta angustirostris* VU
- 5 Göydimdik - *Oxyura leucocephala* EN
- 6 Məzar qartal - *Aquila heliaca* VU
- 7 Böyük xallı qartal - *Aquila clanga* VU
- 8 Çöl muymulu - *Falco naumanni* VU
- 9 Dovdaq - *Otis tarda* VU
- 10 Çivdimdik - *Crex crex* VU
- 11 Cırıldıyan cüllüt - *Vanellus gregarius* VU
- 12 Kiçik kronşnep - *Numenius tenuirostris* CR

Gələcəkdə Dünya Üzrə Təhlükədə Olan Növlər Siyahısına daxil edilə bilən növlər:

1. Kiçik qarabatdaq - *Phalacrocorax pygmeus* NT
2. Ağgöz dalğıc - *Ferruginous duck* NT
3. Ağquyruq dəniz qartalı – *Haliaetus albicilla* NT
4. Qara kərkəz - *Aegipius monachus* NT
5. Çöl belibağlısı (leyi) - *Circus macrourus* NT
6. Bəzgək – *Tetrax tetrax* NT
7. Çöl haçaquyruq cüllütü – *Glareola nordmanni* DD
8. Qafqaz tetrası – *Tetrao mlokosiewiczi* DD
9. Cek (qəşəng dovdaq) – *Chlamydotis undulata* NT

Azərbaycanda Qafqaz Endemik Növləri:

1. Qafqaz tetrası - *Tetrao mlokosiewiczzi* DD
2. Qafqaz uları - *Tetraogallus caucasicus* Azərbaycan QK
3. Qafqaz yarpaqgudəni - *Phylloscopus lorenzii*

Biomla məhdudlaşan növlərin siyahısı

Aralıq dənizi biomu:

1. Ala çaxraxçıl – *Oenanthe hispanica*
2. Kiçik qayalıq sittası – *Sitta neumayer*

3. Qarabaş vələmirquşu – *Emberiza melanocephala*

Avrasiya yüksək dağ qurşağı biomu:

1. Qafqaz tetrası – *Tetrao mlokosiewiczii*
2. Qafqaz uları - *Tetraogallus caucasicus*
3. Xəzər uları – *Tetraogallus caspius*
4. Alp çərənçisi – *Prunella collaris*
5. Böyük qayalıq sittası – *Sitta tephronota*
6. Qırmızıqanad tixodrom – *Tichodroma muraria*
7. Sarı dimdik – *Pyrrhocorax graculus*
8. Alp vüroku – *Montifringilla nivalis*
9. Böyük mərcimək quşu – *Carpodacus rubicilla*

Avrasiya çöl və yarım səhra biomu:

1. Çöl belibağlısı – *Circus macrourus* (*)
2. Səsyamsılayan qırğın – *Accipiter brevipes*
3. Məzar qartal – *Aquila heliaca*
4. Çöl haçaquyruq cüllütü – *Glareola nordmanni* (*)
5. Qarabaş qağayı – *Larus ichthyæetus*

*- yuvalama ehtimal olunur və ya keçmişdə qeydiyyatda olmuşdur.

Quşların mühafizə statusu:

Beynəlxalq: CR (critical) – *kritik*

EN (endangered) – *təhlükədə olan*

VU (vulnerable) – *həssas*

NT (near threatened) – *təhlükəyə yaxın*

DD (data deficient) – *məlumat çatışmamazlığı*

Milli: AQK – *Azərbaycanın Qırmızı Kitabı*

XÜSUSİ QORUNAN VƏ MÜHÜM ORNİTOLOJİ ƏRAZİLƏR HAQQINDA VƏSAİT

*Tərtibçilər: Elçin Sultanov, Nigar Ağayeva, Lars
Laxman, Aksel Broynlix, Piter Herkenrat, Con
O'Sullivan*

*Tərcümə: Türkan Abbasova, Nigar Ağayeva, Aytəkin
Cabbarova, Şahin İsayev, Ramil Əfəndizadə, Aynur
Quliyeva*

*Redaktorlar: biologiya elmləri namizədi Elçin
Sultanov, Nigar Ağayeva, Türkan Abbasova, biologiya
elmləri namizədi Şahlar Talıbov*

© Azərbaycan Ornitoloji Cəmiyyəti